

Царук А. П.,
канд. філол. наук, ст. викладач кафедри історії, археології,
інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнський національний технічний університет,
Кропивницький, Україна

РЕКОНСТРУКЦІЯ ОБРАЗУ МІСТА ХІХ ст. ХУДОЖНІМ ІНСТРУМЕНТАРИЄМ

Об'єктивна реконструкція феномену міста ХІХ ст. – оксиморонне завдання, якому підпорядковані пошуки публікацій соціально-політичного та економічного характеру, висвітлення в пресі подій культурно-мистецького життя й освітнього процесу, трактування краєзнавцями тогочасних реалій, однак притаманна обсерваціям такого роду сукупність джерел не забезпечує від аксіологічної суб'єктивності, оскільки зовнішнє дослідження не дає ключа до розгадки сутності явища. На наше переконання, усуненню цієї хиби має слугувати залучення, на перший погляд, суб'єктивної інформації: листування, щоденників, мемуарів, художніх творів, які дають розлогий матеріал для заповнення лакун внутрішнього буття міста, його психічних станів, конфліктів і зумовлених ними змін. Особистісне самоусвідомлення стає скельцем велетенського суспільного калейдоскопа.

Сучасний Кропивницький, як жоден обласний центр України, зазнав за свою історію п'ять перейменувань: Єлисаветград, Зінов'євськ, Кірово, Кіровоград і, нарешті, 14 липня 2016 р. в результаті тривалого протистояння декомунізаційних змін інертному мисленню отримав ім'я корифея українського театру Марка Кропивницького. Ця боротьба засвідчила важелі вербального впливу номінативу ідеологем на суспільну свідомість. Від початку будівництва фортеці святої Єлисавети на березі Інгулу, де козак Лелека заснував поселення, нав'язана назва слугувала релігійною ширмою для прикриття імперських зазіхань і розігрування «крапленою» картою стратегічних інтересів Росії. Саме з-за мурів фортеці 1775 р. на Запорозьку Січ вирушив полк, аби підступом знищити козацтво, яке тільки-но допомогло здобути перемогу в російсько-турецькій війні.

Радянщина теж маніпулювала назвами, пов'язуючи місто то з іменем палкого лєнінця Григорія Зінов'єва, який «підсадив» Сталіна на найвищу партійну посаду, а згодом ним же був ліквідований, то із Сергієм Кіровим, у реєстрі «заслуг» якого, за висновком професора В. Шовкошитного, організація Голодомору в Україні. Як потверджує історична практика, назви віддзеркалюють провладні настрої та політичну заангажованість.

Задля балансу суб'єктивізму в епістолярії та літературній спадщині митців, чий життєвий шлях проліг теренами краю, до лектури залучено вітчизняних та іноземних діячів, причетних до Степової Еллади, творців епохи становлення театру корифеїв і сучасників.

Обсервуванню підлягали такі аспекти: сприйняття суб'єктами свідчень зовнішнього образу міста (екстер'єр, політичне «обличчя»), економічна діяльність, культурно-освітнє середовище); парадигма внутрішнього стану цілепокладання і самореалізації мешканців повітового міста ХІХ ст.; ознаки самоусвідомлення, відображені у творах письменників-земляків.

Безумовно, свіжість бачення притаманна погляду мандрівника, що ніби «відкриває» місто, оживлює й «одивнює» його власною присутністю. Найбільш цитованим у баталіях перейменування став уривок із повісті Т. Шевченка «Наймичка»: «Степь. И все степь. Наконец мы остановились ночевать в Дидовой балке. На другой день та же степь и те же детские думы.

– А вот и Елисавет! – сказал отец.

– Где? – спросил я.

– Вон на горе цыганские шатры белеют.

К половині дня ми приїхали в Грузовку, а на другий день поутру уже в самій Елисавет» [1, с. 118]. Повість створена в засланні, 1854 р., але з конспіративних міркувань датована 1845. Ретроспекція визначила панорамність візуалізації дитячих вражень від поїздки з батьком 1824 р.

Натомість погляд зблизька на екстер'єр демонструє лист російського поета А. Фета, чії родинні фінансові проблеми продукували необхідність тривалої служби, що не додавало офіцерові оптимізму, а отже, екзистенційна самотність і прикра приреченість на армійські будні відбилася на світобаченні: «...жодну школу життя не можна порівняти з воєнною школою» [2, с. 285].

Візуальна статичність образу міста зумовлена узагальненими домінантами його сприйняття: для батька Шевченка циганське шатро, вочевидь, – символ розбійного кочівництва, театралізованого ошуканства, які в народних уявленнях здавна асоціювалися зі способом життя ромів, у повісті ж ці риси сугестивно перенесені на воєнізований російський табір. У чужинця Фета провінційне місто викликає огиду й асоціюється з образом болота, що, втім, не завадило йому створити кілька ліричних віршів, кинути тінь на репутацію закоханої дівчини та мимоволі засвідчити прищеплення царською армією чиношанування і зневаги людською гідністю.

Підґрунтям для висновків про економіку та основні чинники занепаду торгівлі й безгрошів'я населення слугує лист І. Аксакова, російського публіциста, А. Блудовій від 21.04.1854 р., де констатовано невідповідність доручення Географічного товариства вивчити питання «про торгівлю салом» викликам часу: «в той час як б'ються на Дунаї, б'ються на Чорному морі, <...> із порохнявого світу займається зоря перетворення, чуєш важке і потужне дихання фатальних доль, <...> мені доводиться досліджувати те, чого немає, і що, ймовірно, після війни зазнає докорінних змін» [3, с. 337].

Цікавий ракурс соціально-економічних реалій ХІХ ст. дає повість для підлітків В. Кобзаря «Запах фіалки» (2017), де реконструюється історичне тло доби, інвестування економіки (будівництво заводу братами Ельворті, зведення віадуку, прокладення залізниці, проведення традиційних ярмарків), пролито світло на манкуртів (зміна питомого українського прізвища Драбина на

Драбіну), ментально зіставлено підприємливість євреїв і німецьких колоністів українській довірливості. Оповідач – незаангажований підліток викликає довіру легкою самоіронією. Кризь його лінзу роздумів про майбутній фах і пошуків зниклого батька проходить низка знайомств із представниками різних національностей і професій. Прозаїк тонко «сугерує зв'язок між мовою, ментальністю, віруваннями, господарюванням і національною єдністю» [4].

Парадигму психологічного самоусвідомлення містянина рельєфно презентують мемуари П. Саксаганського «По шляху життя» (1935) [5] зануренням у культурний вир. У романі М. Смоленчука «Степи полинові» [6, с. 48-50] місто постає перед Марком як воєнне поселення, де й у школах панує окомилювальний вишкіл. Не акцентуватиму на ролі М. Кропивницького у становленні й розбудові українського професійного театру в умовах дії відомих антиукраїнських наказів, оскільки ця тема ґрунтовно досліджена професором А. Новиковим [7].

Гостру сатиру повітового бюрократизму, окомилювання, хабарництва в п'єсі М. Кропивницького «По ревізії» [8] варто розглядати як викриття депресивного стану судочинства не лише в місті «Ялосоветі», а, в цілому, як «зривання масок» із іманентних імперських рис. Тому логічним бачиться висновок Дон-Амінадо (А. Шполянський): «Трималось місто на трьох китах: Вокзал. Тюрма. Жіноча гімназія» [9, с. 55]. У такий спосіб сатирик наголосив і перехрестя вибору – вокзал, і вкрай бідний спектр вибору – інститут шляхетних дівиць, який вуалював жіночу залежність у родині, та в'язницю як уособлення вироку інакомисленню і копію зразка «тюрми народів».

Отже, художня література, мемуаристика, епістолярій дають розлогий матеріал для дослідників образу міста, які усвідомлюють дисонанс зовнішнього благополуччя, зображеного художником-земляком А. Ліпатовим у техніці наївного мистецтва, з внутрішнім життям провінції, її конфліктами, драмами і боротьбою за загальнолюдські цінності.

Список джерел

1. Шевченко Т. Наймичка : Повість / *Тарас Шевченко. Зібрання творів* : У 6 т. К., 2003. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. С. 57–120.
2. Фет А. Воспоминания. Афанасий Фет. Предисл. Д. Благого, сост. и прим. А. Тархова. М. : Правда, 1983. 312 с.
3. Письма И. С. Аксакова к А. Д. Блудовой. *Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.* : Альманах. М. : Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, 2001. [Т. XI]. С. 337–338.
4. Царук А. «Запах фіалки» : формула тонкого аромату історичної прози для підлітків. *ЛітАкцент*. 2018. 23 квітня.
5. Саксаганський П. По шляху життя. *Панас Саксаганський*. К., 1935.
6. Смоленчук М. Степи полинові : Роман. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017.
7. Новиков А. Учитель корифеїв: життя Марка Кропивницького. Харків : ХІФТ, 2019. 248 с.

8. Кропивницький М. Л. По ревізії. П'єси. К. : Дніпро, 1990. (Б-ка укр. класики «Дніпро»). С. 226-261.

9. Дон-Амінадо. Поїзд на третій путі : Уривок із повісті // Корінь А. *Стежками століть*. Кропивницький : КОД, 2019. С. 55–56.

Червінська Л. П.,
д-р екон. наук, професор, професор кафедри
управління персоналом та економіки праці,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені В. Гетьмана», Україна

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛИХ МІСТ

Малі міста представляють утворення з чисельністю постійного населення до 50 тис. Вони є важливою складовою економічного та соціального потенціалу країни, їх налічується в Україні близько 350 одиниць. Незважаючи на незначне зниження в останні роки питомої частки міст даного типу, вони залишаються вагомою структурною одиницею територіального розселення країни, що є характерним і для світової практики. Середні і малі міста відіграють з'єднувальну місію з віддаленими селами – у формуванні системи розселення для мешканців прилеглих сільських поселень, уособлюючи в собі певні осередки культурно-освітнього і професійного розвитку; сприяють інтеграції міста і села, стримуванні депопуляційних процесів. У малих містах проживає понад 22 мільйонів, або майже половина населення України, це близько 1300 населених пунктів – величезний ресурсний потенціал [1].

Переважаюча частина малих міст є монофункціональними (переважають гірничо- та вугледобувна, обробна, хімічна, нафтопереробна, машинобудівна, харчова галузі). Вузька спеціалізація виробництва понад третини малих міст України перш за все негативно відображається на формуванні і розвитку ринку праці та інших сферах життєдіяльності населення. Наслідком несприятливої соціально-економічної ситуації означених міст став високий рівень бідності їх населення. Найважливішою демографічною проблемою при цьому є проблема міграції, хоча офіційних даних щодо кількості тих, хто емігрував на заробітки за кордон і в інші міста, немає. В малих містах гостріше ніж у великих існує проблема працевлаштування, безробіття, раціонального використання робочої сили (вузький ринок праці, структурна незайнятність, гендерні диспропорції праці). В останній період часу безробіття у малих містах зростало, хоча офіційно становило лише 3-5% працездатного населення, а на сьогодні з погіршенням економічної ситуації, закриттям багатьох підприємств дана ситуація посилюється, стає загрозливою.

Найбільші проблеми після проголошення незалежності України мали міста районного значення – нерайонні центри (їх 50). Тут, незважаючи на однакову кількість мешканців з райцентрами, не було можливостей для формування державних служб соціального захисту населення, відділів